

עגנון לא נולד כלל בבוצ'אץ' אמר לי האיש בלחש

haaretz.co.il/literature/2010-04-09/ty-article/0000017f-f6aa-ddde-abff-feef0a6e0000

דן לאור

מה דברו ומה לא דברו, אלמלא מר עגנון היתה העיר נמחקת ממפת הארץ"

(ש"י עגנון במכתב לרעייתו, 19.3.1930)

ברחבה שעל גדת הסטריפה התגודדו כמה עשרות אנשים, לבושים בבגדים נאים, חבושים כובעים, פניהם עטו ארשת חגיגית. כמה מהם החזיקו בידיהם זרי פרחים. המדרכות היו מכוסות בשלג מעורב בבוצ, קרני שמש בודדות חדרו מבעד לעננים, באוויר היתה צינה. בלב הרחבה ניצב מיקרופון ולצדו מערכת הגברה. הקריין שעמד מאחורי המיקרופון עשה ניסויים אחרונים לבדוק שהמערכת אכן פועלת. מסביב הורגשה תכונה רבה.

כל זה אירע לפני כשבועיים, ב-18 במארס, בבוצ'אץ', עיר הולדתו של שמואל יוסף עגנון. עיריית בוצ'אץ' נערכה באותה שעה לקבל את פניה של משלחת מטעם "לימוד" - מיזם להנחלת תרבות ישראל לאוכלוסייה היהודית של חבר העמים - שקיים באותו שבוע כנס רב-משתתפים בעיר הנופש טרוסקאוץ' שליד לבוב. בכנס הוכרזה השנה הקרובה כ"שנת הנובל", כשהכוונה היא לשים דגש בכנסים הבאים של "לימוד" על דמויותיהם ותרומתם של יהודים זוכי פרס נובל אשר מוצאם ממדינות רוסיה הגדולה - בכללן אוקראינה. מטבע הדברים שעגנון - שעל-פי הגבולות הנוכחיים של אירופה נחשב יליד אוקראינה - זכה בכנס לתשומת-לב מופגנת.

כשירדה המשלחת מן האוטובוס יצא לקראתה ראש העיר בוצ'אץ' כשהוא מלווה בכמה מפקידי העירייה, וסביבו מתגודדים נציגים של הקהילה היהודית הקטנה בטרנפול. בבוצ'אץ' עצמה אין עוד יהודים, לעומת זה בעיר המחוז טרנפול, לשעבר עיר ואם בישראל, נותרה עדיין קהילה קטנה המונה כמה עשרות חברים.

התרגשות מיוחדת עוררה נוכחותה במקום של ד"ר יעל בלאו (ירון), נכדתו של ש"י עגנון, שנמנתה עם משתתפי הכנס. המלה הרוסית-אוקראינית "ונוצ'קה" - שפירושה כנראה "נכדה" - נשמעה מכל עבר. פרנסי העיר, נציגי הקהילה וקשישות עוברות אורח עטו עליה והגישו לה זרי פרחים. בלאו, נבוכה מעט, שמעולם לא התנאתה בייחוסה המשפחתי, לא ידעה ברגע הראשון מה בדיוק עליה לעשות. אחר כך, כשהתעשתה, נשאה דברים באוזני הנוכחים, סיפרה איך באחד הימים חזרה הביתה מבית הספר ועל השולחן חיכה לה פתק - "יעל, סבא קיבל פרס נובל, בואי מהר". בהמשך קראה כמה שורות מתוך "עיר ומלואה" שבהן, כמו בספריו האחרים, העניק עגנון לעיר הולדתו הנידחת חיי נצח.

חלפו כשני עשורים מאז ביקרתי לראשונה בבוצ'אץ' - והנה השם "עגנון" היה בה למותג: הרחוב שנמצאו בו נקרא "רחוב עגנון", ועל הבית הנושא את המספר 5 מתנוסס תבליט דיוקנו של הסופר, ומתחתיו מוצב לוח שיש ובו שורות אחדות המתארות את חייו ופועלו. אחד ממשתתפי הטקס, שגם הוא מטרנפול, הוצג כפסל שיצר את התבליט. בתוך כך התברר כי הבניין שעליו מתנוסס התבליט - רח' עגנון מס' 5 - הוכרז זה לא מכבר על-ידי עיריית בוצ'אץ' כביתה של משפחת צ'צ'קס וכבית שבו התגורר עגנון עד לשנת העשרים של חייו, עת עזב את העיר ונסע לארץ.

לא ברור בדיוק כיצד אותר דווקא הבית הזה - שהרי משפחתו של עגנון חדלה להתגורר בעיר עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, וספק אם ישנם בנמצא מסמכים המאשרים כי היה זה באמת הבית שבו התגוררה המשפחה. מה שמגביר את הספק הוא דווקא מראה הבית ומיקומו, שמהם מתקבל הרושם כי

הבחירה בו היתה כנראה מכוונת: זה בית דירות גדול ונאה יחסית הממוקם ממש בלב העיר, לא הרחק מ"בית המועצות" הידוע, ששימש בעבר בניין העירייה, שמחלונותיו אפשר להשקיף היישר אל הסטריפה, אחד מיובליו של נהר הדנייסטר החוצה את בוצ'אץ', והמזוהה כל כך עם נוף סיפוריו של עגנון.

במשך כעשר דקות נשא ראש העיר של בוצ'אץ' נאום שהוקדש כולו לעגנון. מי היה, מה כתב, איך התפרסמו סיפוריו בעולם, כיצד זכה בפרס נובל, והעיקר - הזכייה גדולה שזכתה בה העיר בוצ'אץ' שהיתה למקום לידתו וגידולו של סופר נכבד זה. בתום הנאום הוזמן אל המיקרופון שחקן נודע אשר התבקש לקרוא באוזני הנאספים את אחד מסיפוריו של עגנון. קולו היה עמוק וערב, דיבורו היה רהוט, תנועות הידיים היו תואמות - ניכר היה כי הוא יודע היטב את מלאכתו. מישהו שעמד לידי הסביר כי מדובר על איזו מלחמה בין רוחות, ומיד הבנתי כי הסיפור המדוקלם הוא "מאויב לאוהב".

הנה, ליד גדת הסטריפה עומד לו שחקן אוקראיני ובוחר לקרוא באוקראינית סיפור ציוני מובהק, אלגוריה פוליטית המספרת על המאבק בין יהודים וערבים על השליטה על הארץ. ביני לביני הירהרתי כי מוטב היה אילו בחר השחקן לקרוא סיפור כמו "חרב דוביש" הנכלל במחזור "פולין: סיפורי אגדות". בסיפור זה מגולל עגנון את הרפתקאותיו של ראש כנופיה אוקראיני בשם דוביש - הידוע מן הפולקלור של ארץ זו - המתפרץ בליל שבת לביתו של רבי אריה שבפאתי העיר קולומיאה; אלא שלרוע מזלו של דוביש נוטפות כמה טיפות מן היין שעליו מקדש בעל הבית על החרב שבה הוא אוחז והן משתקות אותה לחלוטין. רבי אריה, שבני ביתו נמלטו על נפשם, מסיים לערוך את הקידוש מתוך שלווה נפש גמורה, מברך על הלחם ואף מכבד בו גם את דוביש, שלבסוף נפרד ממנו והולך לדרכו.

אחד המשתתפים בטקס, אדם בגיל העמידה, לבוש מקטורן חום וחבוש מצחייה, ניגש אלי ומבקש להחליף אתי מלה. הוא מציג את עצמו כתושב המקום, והאנגלית שגורה בפיו. "עגנון לא נולד כלל בבוצ'אץ', אלה הם סיפורי בדים", הוא אומר לי בלחש, אפילו בלעג, כשהוא נראה כמי שנהנה מן התפקיד שקיבל עליו כמשבית שמחה. "עגנון נולד במקום אחר, ביזלוביץ", עיירה הנמצאת לא הרחק מבוצ'אץ'. רק אחרי הלידה הביאו אותו לבוצ'אץ'".

מאחר שמהרתי לעלות לאוטובוס להמשך הסיור ביקשתי מבן שיחי את שמו ואת כתובתו, וזאת לצורך המשך הברור. הוא מוסר לי פתק מודפס, מעין כרטיס ביקור, ועליו כתוב: יורה באזאנוב, בוצ'אץ', מחוז טרנופול, אוקראינה. לצד זה רשומים גם שני מספרי הטלפון שלו. אחר כך הוא מוסיף שלא הוא גילה את הפרט הזה, סופר פולני שאת שמו אין הוא מצליח לזכור הוא זה שגילה פרט חשוב זה, לדבריו יש בידיו אף מסמך המאשש טענה זו. נסער מעט מן הידיעה, אני מבטיח להתקשר אליו בהקדם. הוא מצדו מבטיח לי לנסות ולברר את זהותו של הסופר הפולני.

באתנחתא שבין הטקס הנערך ברחוב הנקרא על שמו של עגנון לבין ארוחת הצהריים שערך ראש העיר לכבודם של האורחים אנחנו יוצאים לביקור בבית הקברות של בוצ'אץ'. בית הקברות של העיר הוא אחד האתרים הנזכרים ב"אורח נטה ללון", הרומאן רחב-היריעה הכתוב בגוף ראשון שחיבר עגנון בעקבות ביקורו הקצר בעיר הולדתו בקיץ 1930. הביקור בבית הקברות, הנטוש והמוזנח, מהווה, באופן פרדוקסלי, תזכורת מרגשת לחייה של הקהילה שהתקיימה במקום זה במשך מאות בשנים. "אני לא עמדתי בשעת פטירתו של אבא ולא עמדתי על קברו כשהעמידו לו מצבתו", כותב עגנון ב"אורח נטה ללון". "חקוקים באבן הצהירו החרוזים הללו, לא ניכר מהם הדמעות שבכיתי עליהם בשעת עשייתם. עכשיו ניכרות הן הדמעות ולא ניכרו החרוזים".

לפני שנים אחדות אותרה מצבתו של שלום מרדכי צ'צ'קס, אביו של עגנון, שמת בסתיו של שנת תרע"ד (1913). בתוך הבוץ ושאריות השלג אנחנו עושים את דרכנו אל המצבה האפורה, הנטויה על צדה, שעליה חרות שם המת בצורה שאי אפשר לטעות בה (מלפנים - "פ"נ שלום מרדכי הלוי ב"ר צבי אריה" ומאחור -

"שלום מרדכי טשאטשקיס"), כשהחרוזים המתנוססים עליה אכן מטושטשים, הפעם לא מחמת הדמעות שניגרו עליהם אלא מחמת השנים הרבות שחלפו מאז שהוקמה.

בשעות אחר הצהריים התחדשה חגיגת עגנון, הפעם בספרייה המקומית. בין הנאספים בלטו כמה כתבים של עיתונים מקומיים שבאו לכסות את האירוע. בפינת החדר הוצב שולחן ועליו תמונתו של עגנון, חוברות שהוא נזכר בהן, דברים משלו שתורגמו לרוסית או לאוקראינית, וכן מסמכים אחדים שהוא נזכר בהם ושלוקטו מפה ומשם. כדי שהמראה לא יהיה דל מדי צורפו לתצוגה עוד כמה ספרים מתחום היודאיקה. במעמד ראש העיר נעמדו שתי ספרניות אל מול פני הקהל, האחת לבושה שחורים והאחת כולה לבן, וקראו בקול ובהקפדה, באוקראינית, מסכת שהוקדשה לעגנון, שילוב של סיפור תולדותיו יחד עם קטעים מתורגמים מתוך כמה מסיפוריו וכן ציטוטי דברים שנאמרו עליו. בתום המסכת הציגו העיתונאים כמה שאלות לאורחים מישראל. בעיקר: מדוע אין מתרגמים את הספרות העברית, לא רק את עגנון, לשפה האוקראינית.

מחוץ לבניין הספרייה נתקלתי שוב במיודעי יורה באזאנוב: הוא ניצל את פסק הזמן שבין האירועים כדי לברר את שם האיש שלו הוא מייחס את הגילוי ביחס למקום לידתו של עגנון. ברוב אדיבותו הוא תוחב לידי פתק שעליו היה רשום שמו: סטניסלאב י. קובלסקי. קובלסקי, שהוא עצמו יליד יזלוביץ, הוא סופר ממוצא פולני שהיגר לארצות הברית, אשר כתב כמה ספרים בעלי אופי היסטורי ואוטוביוגרפי - בכללם ספר על יזלוביץ וסביבתה וספר נוסף על התנסותו האישית בגולאג של סטאלין.

במוזיאון המקומי הקטן - התחנה האחרונה בסיור - ייחדו כמה משולחנות תערוכת הקבע לייצוג דמותו של עגנון. גם זה לא היה בנמצא בתחילת שנות התשעים. המוזיאון עצמו שוכן בבית העירייה, בסמוך ל"בית המועצות" הישן, ובו פינות שונות ובהן תלבושות אתניות, חפצי בית וכן ספרים ומסמכים הקשורים לתולדות העיר. במקום הלא קטן, יחסית, שהוקצה בו לעגנון, מוצבים כמה צילומים של הסופר, של רעייתו ובני משפחתו, העתקי תעודות ומסמכים, וכן כמה מספריו של עגנון במקור העברי: כרכי מהדורת "כל סיפוריו" שיצאו בהדפסות שונות מאז 1953, וכמה מן הכרכים שהופיעו במסגרת "ספרי העזבון".

אין זאת כי אם לאחר מאות בשנים של שלטון זר, מנסה הרפובליקה של אוקראינה לכונן את ריבונותה המדינית אך לא פחות מזה את זהותה כארץ וכאומה. בתהליך הקשה והמפרך של גיבוש הזיכרון הקולקטיבי מתגלה בהדרגה העבר היהודי שהוכחד, ואשר מזוהה עם טריטוריה זו, כמקור בלתי נדלה של נכסים רוחניים ושל הון סמלי שאתם ובאמצעותם אפשר לעצב זהות לאומית, שהיא צורך דחוף וחיוני למדינת ענק שבצד קשייה המדיניים והכלכליים נתונה עדיין בשלבים הראשונים של חיפוש ההגדרה העצמית שלה.

במסגרת זו נעשה ש"י עגנון, יליד גליציה המזרחית, שהיה נצר ליהדות הגדולה של פולין, אזרח האימפריה האוסטרו-הונגרית, שכתב עברית ובחר לחיות את רוב חייו בארץ ישראל - ושכל מה שאוקראיני היה בעצם זר לו - לסמל מסמליה של אוקראינה החדשה. האומנם קוריוז? לא לגמרי. יותר מאשר קוריוז זהו משל על תפוחות ההיסטוריה, על האירוניה של הגורל וגם שיעור מרתק ומאיר עיניים בתחום שלצורך העניין נכנה אותו "הנדסת הזיכרון".